

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК:342

Євенко Д.В.,

аспірант кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету

ФУНКЦІЯ ОБОРОНИ У СИСТЕМІ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ: ГНОСЕОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

У статті здійснено теоретичний аналіз зовнішніх функцій держави, зокрема визначено місце функції оборони, в системі функцій держави.

В статье осуществлен теоретический анализ функций государства, охарактеризовано место функции обороны в системе функций государства.

In this paper the theoretical analysis of the external functions of the state provided, particularly the place of Defense function in the system of state functions.

Постановка проблеми. Зовнішні функції держави виражають і предметно конкретизують соціальну сутність, характер і закономірності розвитку держави, причому в порівнянні з внутрішніми, у виразі сутності держави зовнішніми функціями є специфіка. Між внутрішніми і зовнішніми функціями держави існує тісний генетико-онтологічний взаємозв'язок, бо зовнішньополітична діяльність будь-якої держави знаходиться в прямій залежності із внутрішньою політикою та умовами існування її самої, які в кінцевому підсумку визначаються економічними умовами.

Держава не може розвиватися без здійснення зовнішніх зносин, без встановлення і розвитку різноманітних відносин з іншими державами, необхідність яких визначається як внутрішніми, так і міжнародними чинниками. На прикладі сьогоденної України не важко побачити, що вирішальним внутрішнім фактором, що обумовлює існування зовнішніх зв'язків, є необхідність економічного розвитку держави. Економічна необхідність розвитку держави виражається у встановленні широких відносин системного характеру з іноземними державами: економічних, політичних, культурних і правових. Встановлення і розвиток цих відносин виражається у міжнародно-правовій формі, юридично їх гарантує та розвиває. Такою формою є сукупність принципів і норм сучасного міжнародного права. Усередині країни економічна необхідність розвитку держави, що зумовлює необхідність зовнішніх зв'язків, знаходить юридичне вираження, насамперед, як правило, в основному законі держави – Конституції і в органічних, конституційних законах країни. Саме державна воля, яка формується під впливом економічних, політичних, ідеологічних та інших факторів, розвиває і підтримує зовнішні зв'язки

держави. Держава, беручи участь у міжнародних відносинах, проводить певну зовнішню політику відповідно до її соціально-економічної природи.

Особливість сучасного періоду розвитку міжнародних відносин полягає в тому, що всі держави в своїй зовнішній політиці зобов'язані сприяти підтримці і розвитку відносин миру, мирного співіснування в силу об'єктивних законів розвитку міждержавних відносин. Коли та чи інша держава здійснює зовнішню політику всупереч цим законам, то вона зазнає відповідні негативні наслідки на міжнародній арені у відносинах з іншими державами-членами міжнародної спільноти держав, порушує сформований та функціонуючий міжнародний правопорядок, завдає шкоди інтересам власного народу. Прикладом цьому може служити агресія Іраку проти Кувейту і подальше за цим багаторічне міжнародне ембарго Іраку, що призвело до масового зубожіння населення цієї країни.

Зовнішньополітична діяльність держави здійснюється за певними напрямками і в конкретних формах, що знаходить юридичне вираження, як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному праві і сформульована вона в зовнішніх функціях держави. Успішне здійснення зовнішніх функцій в істотно змінених умовах внутрішнього і міжнародного становища держави багато в чому залежить від подальшого розвитку теорії її зовнішніх функцій.

Ступінь наукової розробки теми. Системне дослідження зовнішніх функцій дозволяє в теоретико-онтологічному аспекті глибше пізнати сутність держави, зміст її діяльності, конкретно-історичну роль і значення на міжнародній арені. У праксеологічному аспекті вивчення зовнішніх функцій допомагає визначити оптимальні шляхи їх вдосконалення, прогнозувати найближчі та віддалені перспективи розвитку. Важливість і актуальність проблеми зовнішніх функцій, зокрема, функції оборони, зумовили значну увагу до її дослідження в науці з боку М.І. Байтіна, І.П. Бліщенко, О.М. Домнікова, В.Ф. Погорілко, С.М. Пічугіна, О.О. Рогачова, Н.В. Черноголовкіна та багатьох інших авторів. Однак, з 1979 р. після публікації роботи М.І. Байтіна «Сутність і основні функції соціалістичної держави» [1] і дисертацій А.А. Рогачова (1981 р.) [2] та Э. К. Утяшова (2000 р.) [3], питання зовнішніх функцій практично не вивчалися. Необхідно відзначити, що ці роботи були продуктом свого часу, в них ідеологічна сторона переважала над змістовною, здійснювався односторонньо-класовий підхід до дослідження функції оборони країни, приділялася надмірна увага ролі Комуністичної партії в оборонній діяльності держави. В даний час, у зв'язку з кардинальною зміною політичної та економічної системи Української держави, міжнародної обстановки, ці роботи є ідеологічно та фактично застарілими. За останні двадцять років, в тому числі, в останні роки, незважаючи на зміни в країні, в вітчизняній юридичній науці не було нових робіт, що відображають принципові зміни у якості та змістовному навантаженні, формах реалізації функції оборони. Тому видається недостатнім теоретичний аналіз

зовнішніх функцій держави, зокрема, функції оборони в сучасній юридичній літературі.

Актуальність і недостатня розробленість теорії зовнішніх функцій держави, зокрема функції оборони, й зумовили *мету* даної статті.

Виклад основного матеріалу. Отже, основна маса вчених-юристів під зовнішніми функціями розуміють зміст головних напрямів діяльності держави в певній галузі зовнішніх зносин. М.І. Байтін і М.В. Черноголовкін дають більш розгорнуту характеристику поняттю зовнішніх функцій. Під системою зовнішніх функцій держави ними розуміється цілісна сукупність взаємодіючих основних напрямів (і сторін) її діяльності в галузі зовнішньої політики, що склалася історично, які виступають продовженням системи внутрішніх функцій і мають за мету забезпечення зовнішніх умов для соціального та економічного розвитку країни і забезпечення миру в усьому світі [4].

У радянській юридичній, філософській та історичній літературі було прийнято розрізняти в основному чотири зовнішні функції соціалістичної держави: функцію захисту від нападу ззовні, функцію розвитку відносин братської взаємодопомоги і співпраці на основі соціалістичного інтернаціоналізму з іншими соціалістичними країнами, функцію підтримання миру та розвитку відносин мирного співіснування з державами іншої соціально-економічної системи; підтримку національно-визвольних рухів і співпрацю з країнами, що розвиваються.

У той же час ряд авторів, у тому числі Ф.П. Лиходеев, П.С. Ромашкін, Д.А. Керімов, А.А. Мишин, М.І. Піскотін [5] доволіно доводили кількість зовнішніх функцій до п'яти, і навіть до восьми. Вчені-правознавці вели мову про чотири зовнішні функції соціалістичної держави і про декілька головних напрямків в рамках кожної з них, що залежало як від етапу її розвитку та розвитку міжнародних відносин, так і від контрагентів, з якими держава встановлює ці відносини. Головні напрямки діяльності держави в галузі зовнішніх зносин визначалися, по-перше, по контрагентам (суб'єктна складова – авт.); по-друге, за основними проблемами і питаннями, вирішення яких представлялося життєво важливим для розвитку соціалістичної держави (екзистенційна складова – авт.); і по-третє, за основним цілями держави в галузі зовнішніх зносин (телеологічна складова – авт.).

Такий підхід дозволяє системно представити природу зовнішніх функцій держави та виявити особливості її прояву в зовнішніх зносинах держави. Цілком закономірно робився висновок про те, що з усієї сукупності факторів, що впливають на здійснення зовнішніх функцій, вирішальними є природа держави і дія закономірностей розвитку міжнародних відносин.

Зовнішні функції держави являють собою основні напрямки її діяльності на міжнародній арені. Вони покликані вирішувати такі зовнішні завдання держави: встановлення і підтримання нормальних та оптимальних відносин з іншими державами і забезпечення оборони країни

від можливої зовнішньої агресії. Зовнішні функції держави ніколи не були і практично не можуть бути однаковими для всіх державних утворень і держав. Вони залежать від характеру існуючого в країні політичного режиму і типів держав, від етапів розвитку однієї й тієї ж держави, від міжнародної обстановки, що складається в світі, від характеру взаємин співіснуючих одна з одною держав. Цілі і завдання, а разом з ними і деякі функції держави у вирішальній мірі залежать від її сутності і змісту, її соціально-класової спрямованості, а також значною мірою – від її ідеологічної зумовленості.

Ідеологічні і політичні установки особливо яскраво простежувалися в цілях, завданнях і зовнішніх функціях СРСР. Серед них виділялися, наприклад, такі функції, як функції взаємодопомоги і тісної співпраці з державами світової системи соціалізму; боротьби за мир та мирне співіснування з країнами капіталізму; функція підтримки національно-визвольних рухів і співпраці з країнами, що розвиваються та ін. Політичні та ідеологічні постулати, що склали основу даних функцій, містилися не тільки в офіційних партійних документах, а й закріплювалися законодавчо.

У класифікації В.В. Лазарева до зовнішніх функцій держави відносяться: підтримка миру і мирного співіснування, забезпечення ділового партнерства і співробітництва; захист державного суверенітету від зовнішніх посягань [6]. За класифікацією Л.А. Морозової це: інтеграція в світову економіку; зовнішньоекономічне партнерство і державна підтримка іноземних інвестицій; оборона країни; підтримка світового правопорядку; співробітництво з іншими державами у вирішенні глобальних проблем сучасності (екологічної, сировинної, енергетичної, демографічної та ін.) [7].

В даний час більшість вчених зводять зовнішні функції до двох: 1) оборона, захист держави від зовнішньої загрози (будівництво збройних сил, ведення оборонних воєн, створення і діяльність контррозвідки, прикордонних військ і т. д.); 2) функція взаємодії з іншими державами та міжнародними організаціями (економічне співробітництво, участь в роботі різних міжнародних організацій, участь у військово-політичних блоках і союзах і т. д.).

Функція держави по обороні країни від зовнішнього нападу становить важливий напрямок її діяльності. Історія підтверджує, що на всіх етапах розвитку державно-організованого суспільства існувала об'єктивна необхідність захисту від зовнішніх агресорів свободи і незалежності країни, її суверенітету і територіальної цілісності. Поняття функції оборони країни є дуже ємким, багатограним, багаторівневим, поліоб'єктним та полісуб'єктним. Воно включає до себе всю систему державних заходів щодо зміцнення обороноздатності країни, підтримання бойової потужності збройних сил як у мирний, так і у воєнний час.

Функція оборони країни здійснюється економічними, політичними, дипломатичними і військовими засобами. У мирний час – це всебічна підготовка країни до відбиття можливого нападу ззовні (превентивна,

ординарна складова, стан бойового чергування – авт.). У воєнний час ця функція приймає форму прямої збройної боротьби з противником, в ході якої відбувається об'єднання всіх сил країни для досягнення перемоги (екстраординарна складова, стан бойових дій – авт.).

Значимість функції оборони сучасної держави базується на принципі підтримки достатнього рівня обороноздатності суспільства, що відповідає вимогам його державної безпеки. Саме завдяки цій функції забезпечується суверенітет держави на міжнародній арені, а також захист її населення і території.

Головною метою практичної діяльності держави і суспільства в оборонній сфері є вдосконалення військової організації для забезпечення можливого адекватного реагування на загрози, які можуть виникати, при раціональних витратах на оборону [8]. Переважна більшість сучасних держав сприйняла оборонну доктрину, суть якої полягає у створенні оптимальної достатності сил і засобів для запобігання можливої агресії з боку іншої держави або групи держав. Такий підхід до питань військового протиборства значною мірою знижує можливість виникнення війн у житті народів, припускаючи в майбутньому перспективу їх поступового зникнення.

Фінансування оборони залежить від прийнятої в державі військової доктрини. Існують три основні типи фінансування:

1. Повна відмова від військових витрат (Андорра, Монако, Австрія і т.д.).
2. Створення могутньої військової супердержави (США, Велика Британія, Німеччина і т.д.).
3. Фінансування оборони за принципом мінімальної достатності (Україна, Казахстан і т.д.) [9].

Витрати на національну оборону включають: утримання Збройних Сил; закупівлю озброєння і військової техніки; капітальне будівництво; науково-дослідні роботи, інші витрати.

Практично всі без винятку держави світу збільшують витрати на оборону, наголошується в дослідженні оборонних бюджетів, проведеним Центром аналізу світової торгівлі зброєю (ЦАМТО). З 2002 по 2011 рік видатки на оборону у світі зросли з \$ 769 847 000 000 до \$ 1513524000000, тобто майже в 2 рази. Винятком став 2009 рік, коли військові витрати вперше знизилися за останні 10 років, що було обумовлено світовою економічною кризою. У 2009 році світові витрати на оборону склали \$ 1,33 трлн., що нижче за показник 2008 року (\$ 1,38 трлн.) [10]. Найбільше зростання в процентному відношенні військових витрат спостерігалось в тих країнах, які претендують на роль регіональних лідерів. Крім Китаю до таких країн можна віднести Індію, Індонезію, Австралію, Бразилію, Саудівську Аравію, Іран, Алжир і ряд інших. Південна Корея, наприклад, збільшувала витрати на оборону через високу ступінь конфліктності з КНДР. Істотне зростання оборонних витрат спостерігалось в державах, що представляють нестабільні, з військово-

політичної точки зору, регіони – Близький Схід і Північну Африку. Зростання загальносвітових витрат на оборону буде продовжуватися, і в цю гонку буде залучатися все більша кількість держав. Перш за все, це пояснюється високою конфліктністю в ряді регіонів і необхідністю боротьби з новою загрозою XXI століття – міжнародним тероризмом.

Абсолютним лідером з оборонних витрат є США, на частку США припадає 47% всіх світових витрат, що витрачаються на військові цілі. США постійно збільшують свій військовий бюджет, на сьогоднішній день військовий бюджет складає майже 16% від обсягу бюджету США [11].

Витрати Україні на оборону і безпеку в 2012 році збільшено порівняно з 2011 роком на 5,9 млрд. грн. і передбачено у загальній сумі 47,9 млрд. грн. Сукупні оборонні витрати в порівнянні з 2011 роком збільшені на 14% при загальному прирості видатків державного бюджету 10,8%. Обсяг видатків для Міністерства оборони на 2012 рік сформований з урахуванням схваленої 10 серпня 2011 Урядом України Концепції подальшого реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року і передбачений в сумі 17,4 млрд. грн., що на 27,1% більше затверджених показників поточного року. При цьому заявлена і обґрунтована Міністерством оборони України в бюджетному запиті потреба в коштах на 2012 рік забезпечено коштами державного бюджету в повному обсязі [12].

Якщо перерахувати загальносвітові витрати на оборону в 2011 р. з розрахунку на кожного, хто живе на Землі, то на одну людину було витрачено 197 доларів. Таким чином, ефективність реалізації оборонної функції державою знаходиться в прямій залежності від її економічних можливостей. У той же час торгівля військовою продукцією є одним із джерел формування державного бюджету. Наприклад, за період з 2000 по 2005 рр. сукупна вартість експорту російської продукції військового призначення тільки в Індії перевищила 7 млрд. дол. У вартісному обсязі експорту озброєнь лідируючу позицію в 2009 році зайняли США - \$ 17707 млрд., Росія експортувала в 2,5 рази менше продукції – на \$ 7207 млрд. Далі йдуть Велика Британія (\$ 3683 млрд.), Франція (\$ 3613 млрд.) та Німеччина (\$ 3175 млрд.). Військова техніка останніх поколінь має не тільки велику руйнівну потужність, але й має і досить високу ціну [13].

Як бачимо, взаємодія функції оборони країни з економічною функцією виражається в тому, що за допомогою ефективної економічної діяльності держава забезпечує збройні сили сучасною бойовою технікою і зброєю, здійснює будівництво військових об'єктів, розвиває оборонну промисловість, проводить військово-наукові дослідження. Економічна інтеграція відіграє величезну роль у збереженні міжнародного світового порядку і у встановленні стабільності відносин між державами.

Взаємодія функції оборони з соціальною функцією держави дозволяє задовольняти соціальні потреби і потреби військовослужбовців та їх сімей (охорону здоров'я, забезпечення житлом, надання часу для відпочинку, комунальні послуги, пенсії на загальнодержавному рівні та ін.).

За допомогою взаємодії функції оборони країни з функцією охорони правопорядку успішно вирішуються питання зміцнення військової дисципліни у збройних силах, заощадження військового майна, охорони законних прав і свобод військовослужбовців та їх сімей.

Завдяки тісній взаємодії оборонної діяльності держави з її внутрішніми функціями, з одного боку, успішно вирішуються завдання зміцнення обороноздатності країни, а з іншого – забезпечуються сприятливі умови для мирної творчої праці в усіх сферах внутрішнього життя країни.

Слід особливо відзначити взаємодію оборонної політики держав-членів світового співтовариства. В сучасних умовах це взаємодія спрямована на скорочення ядерних і звичайних озброєнь, на виключення з оборонних запасів кожної держави бактеріологічного, хімічного, біологічного та інших видів зброї масового ураження. Мова йде про гуманізацію військового протистояння, якщо таке в силу певних причин виникає між ворогуючими державами. Зниження рівня військового протистояння різних країн сприятливо позначається на економічних можливостях всіх держав, культурному, духовному та екологічному благополуччі їх народів. Війни на захист Вітчизни, за звільнення території держави від окупантів з точки зору міжнародного права вважаються законними і справедливими [14].

Функція сприяння щодо забезпечення міжнародного миру, пов'язана з діяльністю держави по запобіганню війни, роззброєння, скорочення хімічної та ядерної зброї, зміцненню обов'язкового для всіх режиму нерозповсюдження зброї масового знищення та новітніх військових технологій. Крім цього, дана функція охоплює забезпечення співробітництва держав у таких сферах, як боротьба з організованою злочинністю, в тому числі з контрабандою, наркобізнесом, міжнародним тероризмом, а також участь світового співтовариства у регулюванні міжнаціональних конфліктів, оскільки вони супроводжуються порушенням прав людини, особливо щодо національних меншин, що вимагає міжнародного втручання.

Висновки. Оборонна функція займає важливе місце в системі зовнішніх функцій держави. Її сутнісне навантаження дає змогу в теоретико-онтологічному аспекті глибше пізнати сутність держави, зміст її діяльності, конкретно-історичну роль і значення на міжнародній арені.

У праксеологічному аспекті, оборонна функція, виступаючи в якості змішаної функції держави (зовнішня та внутрішня функції) дає змогу вивчення системи функцій, допомагає визначити оптимальні шляхи їх вдосконалення, прогнозувати найближчі та віддалені перспективи розвитку.

Оборонна функція держави знаходиться у генетичному системному зв'язку з іншими основними функціями держави, що дає змогу ідентифікувати її в якості основної та змішаної функції, а також функції, яка несе в собі великий прагматичний потенціал міжнародного

співробітництва та взаємодії держав щодо зберігання міжнародного миру, безпеки та демократичної правової державності.

Використані джерела:

1. Байтин М.И. Сущность и основные функции социалистического государства / М. И. Байтин. – Саратов: СГУ, 1979. – 302 с.
2. Рогачев А.А. Внешние функции советского государства (Вопросы теории): Дис. ... канд. юрид. наук/ А. А. Рогачев. – М., 1981. – С. 189 с.
3. Утяшов Э. К. Функция обороны от нападения извне современного Российского государства : Дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Саратов, 2000 / Э. К. Утяшов. – С. 37.
4. Див.: Черноголовкин Н.В. Теория функций социалистического государства / Н. В. Черноголовкин. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 32 – 33.
5. Див.: Пискотин М.И. К вопросу о функциях Советского государства в современный период / М. И. Пискотин // Советское государство и право. – 1958. – №1; Теория государства. Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. Изд. 2-е. – М.: Юристъ, 2000. – С. 61; Общая теория права: Учеб. пособие / Под ред. А.С. Пиголкина. – М.: Юридическая литература, 1994 та ін.
6. Гранат Н.Л. Теория права и государства: Учеб.-метод. пособие / Н. Л. Гранат, В. В. Лазарев. – М.: Юридическая литература, 1993. – С. 73 - 74.
7. Морозова Л.А. Функции Российского государства на современном этапе / Л. А. Морозова // Государство и право. – 1993.– №6. – С. 34.
8. Утяшов Э. К. Функция обороны от нападения извне современного Российского государства : Дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Саратов, 2000 / Э. К. Утяшов. – С. 37.
9. Біла книга – 2010. Збройні сили України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mil.gov.ua/files/white_book/WB_2010.pdf
10. Там само.
11. Там само.
12. У 2012 році обсяг фінансування Збройних сил України буде збільшено на 27 відсотків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wartime.org.ua/302-u-2012-goc-obsyag-fnansuvannya-zbroynih-sil-ukrayini-bude-zblsheno-na-27-vds.html>.
13. Десятка стран с крупнейшими военными расходами [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://mixednews.ru/archives/5508>
14. Жеругов Р.Т. Теория государства и права / Р. Т. Жеругов: Учеб.пособие для вузов. – Москва–Нальчик: Эльфа, 1995. – С. 45.

*Рецензент: д.ю.н., професор, Заслуженний діяч науки і техніки України
Баймуратов М.О.*